

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>

РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, СТАНДАРТИ, ІННОВАЦІЇ

Оксана Дуфенюк,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1*

*Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

oxpostfb@gmail.com

Анотація. Метою дослідження є презентація авторської позиції щодо особливостей розслідування воєнних злочинів в Україні в сучасних умовах. Новизна запропонованої концепції полягає у систематизації викликів, які виникають у діяльності органів досудового розслідування під час розслідування воєнних злочинів; у з'ясуванні стану та перспектив стандартизації розслідування воєнних злочинів; в експлікації впливу цифрової епохи на документування воєнних злочинів. Методологічну основу дослідження склали системний, компаративний підходи, формальні та логічні методи (узагальнення, аналіз, синтез та ін.). У висновках наголошено на доцільності імплементації поняття «воєнні злочини» до українського законодавства; визначено геополітичні, правові, безпекові, тактичні, логістичні та інші виклики, в умовах яких діють сьогодні правоохоронні органи; підкреслено важливість стандартизації процесу розслідування, алгоритмізації проведення процесуальних дій, врахування зарубіжного досвіду та розроблення на цій основі спеціалізованих підвидових методик розслідування воєнних злочинів; звернуто увагу на особливості розслідування воєнних злочинів у цифрову епоху.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, досудове розслідування, кримінальне провадження, стандартизація, цифрова епоха.

INVESTIGATION OF WAR CRIMES IN UKRAINE: CHALLENGES, STANDARDS, INNOVATIONS

Oksana Dufeniuk,

Ph.D. in Law, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of the Criminal Procedure
and Criminalistic of the Faculty 1*

*Institute of Training Specialists for the Units of the National Police
of the Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

oxpostfb@gmail.com

Abstract. The purpose of this article is to present the author's position on special aspects of the war crimes investigation process in Ukraine today. The novelty of this concept presents systematization of challenges faced by pre-trial investigation bodies during the war crimes investigation; description of the current state and prospects of standardization the war crimes investigation; explication how the digital age affects the investigation process. Methodological basis of the study includes systemic, comparative approaches, formal and logical methods (generalization, analysis, synthesis, etc.). The conclusions show the geopolitical, legal, tactical, logistical and other challenges faced by law enforcement agencies today; emphasize the value of standardization of the investigation process, algorithms of procedural actions, foreign experience and development on this basis of

specialized investigation methodology; present the peculiarities of the war crimes investigation in the digital age.

Key words: war crimes, international humanitarian law, pre-trial investigation, criminal proceedings, standardization, digital age.

Вступ. Весь цивілізований світ в XXI столітті став свідком нового прецеденту жорстокої, повномасштабної, агресивної війни на європейському континенті. Цей факт увійде в підручники історії. Після створення ООН як гаранта міжнародної безпеки, напрацювання численних документів, що утворили архітектуру міжнародного гуманітарного права, впровадження правових механізмів забезпечення міжнародного правового порядку (створення міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, діяльність Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), створення безпекових альянсів і т.д.), здавалося, що ситуація контролюється і вдається уникнути повторення трагедій минулого. Однак численні воєнні злочини, вчинені на території нашої держави, доводять протилежне. Продемонстрована західними партнерами консолідована позиція підтверджує, що у протидії порушенням норм міжнародного права та в подоланні їх наслідків ми не одні, однак наше завдання і наша відповідальність полягають у тому, щоби в максимально можливий спосіб, швидко та якісно розслідувати воєнні злочини, задіяти всі доступні національні та міжнародні правові механізми для притягнення до кримінальної відповідальності винних, доведення невідворотності покарання за воєнні злочини, відшкодування шкоди, відновлення верховенства права та справедливості, а також недопущення «переписування» історії та маніпулювання фактами задля виправдання чи заперечення протиправних діянь та цілей комбатантів держави-агресора.

Досудове розслідування воєнних злочинів досі не було пріоритетним напрямком дослідження в середовищі криміналістів та процесуалістів. Дійсно, якщо у галузі кримінального права проведено низку досліджень (Н. Мадзігон, В. Репецький, М. Хавронюк та ін.) та захищено кілька дисертацій, в яких предметом вивчення були питання правової кваліфікації воєнних злочинів, імплементація міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) в національне законодавство (І. Колотуха, С. Кручевська, В. Миронова, С. Мохончук, М. Піддубна, В. Попович та ін.), то праці, в яких обговорюються питання криміналістичної методики розслідування воєнних злочинів (криміналістична характеристика воєнних злочинів, типові слідчі ситуації, процесуальні джерела доказів, особливості початкового, наступного та завершального етапів розслідування, тактика проведення окремих процесуальних дій) знайти вкрай важко. Натомість серед іноземних правників ці питання активно розробляли Л. Фондебрайдер (L. Fondebrider), Л. Фріман (L. Freeman), М. Клінкнер (M. Klinkner), Дж.К. Клефнер (J.K. Kleffner), М. Ністедт (M. Nystedt), К.А. Нельсен (C.A. Nielsen), Е. Сміт (E. Smith) та ін. У близькій перспективі слід очікувати тенденцію вельми значного посилення уваги до криміналістичного технічного, тактичного та методичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, що відповідатиме актуальним запитам та потребам сучасної практики, яка сьогодні функціонує в надскладних умовах.

Основна частина. Мета статті – викласти авторську позицію щодо особливостей досудового розслідування воєнних злочинів в Україні в сучасних умовах. Новизна запропонованої позиції полягатиме у вирішенні наступних завдань: визначення та систематизація викликів, з якими пов'язане розслідування воєнних злочинів; з'ясування стану та перспектив стандартизації розслідування воєнних злочинів; експлікація впливу цифрової епохи на документування воєнних злочинів.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження склали *системний підхід*, який дозволив згрупувати за сферами дії сучасні загрози та виклики, які виникають при розслідуванні воєнних злочинів; запропонувати типологію підвидових методик розслідування; розглянути питання впливу цифрової епохи на процес розслідування порушень МГП з позиції

системної парадигми. Результати та висновки є практично зорієнтованими та обґрунтованими завдяки використанню *компаративного підходу*, що дозволило порівняти стан розробки проблематики розслідування, стандартизації процесів, вживання термінології в українській та зарубіжній доктрині права. Цінними для досягнення мети дослідження є *формально-логічні методи* (опис, спостереження, узагальнення, аналіз, синтез та ін.), застосування яких забезпечило пояснення позиції авторки, формулювання висновків. Під час дослідження було використано українські та іншомовні наукові та методичні матеріали, джерела МПП, комунікаційні прес-релізи уповноважених осіб, інформаційні дані, оприлюднені фахівцями-практиками з місць події, а також власний досвід роботи в органах досудового розслідування.

Результати та їх обговорення. «Воєнні злочини» у правничій термінології. Почнемо з того, що українське законодавство не оперує поняттям «воєнні злочини». Натомість в академічних дискусіях концепт часто присутній і вживається у різних контекстах, що дає підстави виокремити чотири підходи. *Перший підхід передбачає ототожнення понять «військовий злочин» та «воєнний злочин».* Наприклад, таку позицію презентують О. Батюк та С. Дмитрів у своїй публікації «До питання організації розслідування військових злочинів» (Batiuk & Dmytriv, 2021). Не зважаючи на той факт, що у назві статті, у вступній частині дійсно мовиться про військові злочини (кримінальні правопорушення проти встановленого порядку проходження або несення військової служби, підслідні ДБР), мета, зміст та висновки статті висвітлюють зовсім інше – питання правової природи та організації розслідування кримінальних порушень МПП, аналізується діяльність МКС, йдеться про порушення законів та звичаїв війни, Римський статут, Женевську конвенцію і т.д. Автори називають військовими злочинами «навмисне спрямування атаки проти цивільних у зоні бойових дій», «вчинення насильницьких дій із метою поширення терору серед цивільного населення», «навмисне здійснення невивіркованої атаки...» і т.д. (Batiuk & Dmytriv, 2021: 79).

Другий підхід передбачає розуміння воєнного злочину як більш загального поняття. Так, М. Піддубна воєнні злочини визначає як винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права *jus cogens*, МПП правил ведення збройних конфліктів міжнародного та немежнародного характеру, злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права (Pidubna, 2016: 100). І разом з тим, вчена констатує, що поняття воєнні злочини охоплює і окремі злочини проти порядку несення військової служби, тобто військові злочини (ст. 432-435 КК України), і злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. 438–440) (Pidubna, 2020: 7).

Діаметрально протилежну позицію презентує *третій підхід*. Н. Мадзігон, даючи визначення воєнних злочинів, висловлює думку, що «військові злочини» є більш широким поняттям і охоплює злочинні порушення законів та звичаїв війни (Madzigon, 2018: 199). Так би мовити, існують військові воєнні злочини, і військові невоєнні злочини. *Четвертий підхід передбачає чітке розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочин*, виходячи з того, що військові злочини посягають передусім на встановлений порядок несення військової служби, а воєнні злочини є порушеннями норм МПП, завдається шкода глобальним об'єктам, якими є мир, людяність, міжнародний правопорядок (Cherviakova, 2020: 154).

Для пошуку оптимального розуміння сутності поняття «воєнні злочини», необхідно сягнути його витоків, які, як зазначають В. Репецький та В. Лисик, пов'язані зі ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі (1945), де викладено розуміння *war crimes*, яке згодом було деталізовано у Женевських конвенціях (1949) та низці додаткових протоколів (Repetskyi & Lysyk, 2009: 121). Правники погоджуються, що визначальними ознаками воєнних злочинів є: вчинення дій під час збройного конфлікту або зв'язок з ним; серйозність порушення норм МПП; об'єктом посягання є особи та їх права, які перебувають під захистом МПП; діяння

вчиняються комбатантами або особами, які можуть надавати їм накази (Pidubna, 2016: 100; Repetskyi & Lysyk, 2009: 121–125; Kolotukha, 2010: 8).

Зважаючи на сказане, чи не варто було б законодавцю змінити підхід (а на думку деяких вчених і назву розділу XX КК України, але зараз не про це) і з використанням міжнародно-правового поняття «воєнні злочини» за зразком міжнародних документів зібрати в рамках однієї статті одного розділу діяння, які підпадають під такі ознаки, і в такий спосіб усунути плутанину понять, а разом з тим поставити логічну крапку у дискусії про співвідношення «військових злочинів» та «воєнних злочинів»?

Умисні вбивства, катування, заподіяння сильних страждань, тяжких тілесних ушкоджень, взяття заручників; згвалтування та інші види сексуального насильства; незаконне, безглузде та широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю, розграбування населених пунктів; застосування отрути або отруєної зброї, або задушливих газів, або боєприпасів та методів ведення війни, що спричиняють надмірні ушкодження, непотрібні страждання, є невибірковими за своєю суттю; незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, на цивільне населення, яке не бере участі у воєнних діях, на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи, що задіяні для гуманітарної допомоги цивільному населенню; умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що наслідком будуть випадкові смерті чи поранення цивільних людей, або завдана буде серйозна шкода цивільним об'єктам, докільню, що буде явно надмірним у порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою – це неповний перелік грубих порушень МГП, які визнані Римським статутом МКС воєнними злочинами (ч. 2 ст. 8) і які мали місце на території Київщини, Чернігівщини, Харківщини, Донеччини та інших регіонів України. На момент підготовки публікації парламентом так і не було ратифіковано цей документ, але узгодимо наступне: вказані вище дії охоплюються кількома статтями КК України (передусім, ст. 438, 439 та ін.) в такий спосіб (банкетні норми), що дозволяє апелювати до Женевських конвенцій та інших джерел МГП, які Верховна Рада України ратифікувала, і саме про особливості загальної методики розслідування таких фактів йтиметься далі, а з метою універсалізації підходів й надалі використовуватимемо міжнародно-правовий концепт «воєнні злочини».

Розслідування воєнних злочинів в умовах нових викликів. Не претендуючи на вичерпність, загалом можна виокремити наступні виклики, які суттєво впливають на процес розслідування воєнних злочинів:

1) геополітичні – пов'язані із небажанням держави-агресора виконувати вимоги міжнародного права; посиленням політики мілітаризації держави-агресора для ведення агресивної війни; протидією державою-агресором розслідуванню воєнних злочинів шляхом висловлення публічних заяв-заперечень, заяв стосовно цілей військової агресії чи окремих військових операцій, поширення неправдивої інформації, інсценування, провокації; знищення документації (наприклад, протоколів засідань, стенограм, наказів, планів, описів замовлень на постачання, інших документів, що підтверджують факти перебування комбатантів на певній території, отримання наказів вищого керівництва, ведення цілеспрямованої, системної, агресивної політики); знищення слідів злочинів, ліквідація свідків, підозрюваних (наприклад, спалення трупів у мобільних крематоріях); примусове переміщення свідків та потерпілих з окупованих територій на територію держави-агресора і т.д.;

2) правові – пов'язані із потребою швидко реагувати на виклики правозастосовної практики і вносити зміни до законодавства, яке пристосоване не в повному обсязі до цілей та потреб кримінального провадження в умовах військової агресії; відсутністю ратифікації українським парламентом Римського статуту МКС; наявністю прогалів та колізій у кримінальному законодавстві, що ускладнює процес правової кваліфікації діянь, доказування та прийняття про-

цесуальних рішень; відсутністю достатньо напрацьованої слідчої, прокурорської та судової правозастосовної практики притягнення до відповідальності за вчинення злочинних порушень МГП; значною кількістю змін у законодавстві (змінюються часом ті положення, щодо яких нещодавно були внесені зміни), а це потребує часу для формування усталених практик застосування;

3) безпекові – пов'язані з необхідністю перебування на певній території через загрозу поновлення активних бойових дій (наприклад, авіаударів, артилерійських або мінометних обстрілів), мінування території, ризику обвалів будівель та споруд, пошкодження електромереж, газотранспортних та інших комунікацій; необхідністю виконання завдань кримінального провадження в потенційно небезпечних для життя та здоров'я умовах, що спричинено дією так званих «брудних бомб» (засоби ураження, що мають додаткові хімічні, бактеріологічні, радіоактивні компоненти) або пошкодженнями інфраструктурних об'єктів, внаслідок чого відбулося забруднення довкілля небезпечними речовинами;

4) тактичні (пов'язані з наявністю значної кількості епізодів злочинів, значної кількості свідків та потерпілих, відсутністю можливості допиту значної частини свідків та потерпілих на місці події через їх травмування, транспортування до закладів охорони здоров'я, евакуацію, міграцію закордон, викрадення або примусове переміщення комбатантами країни-агресора; високою ймовірністю повторної ретравматизацією потерпілих та свідків при допиті, особливо дітей, які стали очевидцями фактів насильства, мають тривожні або депресивні розлади через болісний досвід; необхідністю розшуку значної кількості підозрюваних, складністю встановлення індивідуальної участі комбатантів у воєнних злочинах; наявністю значного масиву слідів злочинів, необхідністю вилучення значної кількості речових доказів, розосереджених на великій території, вилучення зразків для судових експертиз, необхідністю ідентифікації пошкоджених, фрагментованих трупів або таких, що поховані в дезорганізованих масових могилах; наявністю значного інтервалу між часом вчинення злочину та початком роботи слідчих груп, що ускладнює розслідування «за гарячими слідами», ідентифікацію трупів; втручання в первинну обстановку сторонніх осіб до початку роботи слідчих груп (наприклад, поховання закатованих людей, прибирання території від уламків тощо); необхідністю ексгумації трупів з місць масових поховань; необхідністю дослідження значних масивів даних цифрової інформації; відсутністю окремих спеціалізованих методик розслідування тощо);

5) логістичні (пов'язані з необхідністю залучення значних фінансових та матеріальних ресурсів для забезпечення (1) для забезпечення роботи персоналу (відрядження, розміщення, харчування, діяльності мобільних слідчих груп, спеціалізованих груп криміналістів, вибухотехніків, судових медиків, токсикологів, допоміжного персоналу та інших фахівців, у тому числі іноземних, скерованих для роботи на місцях вчинення воєнних злочинів); (2) для забезпечення процесу розслідування криміналістичною технікою (фото-, відеофіксації місць події, БПЛА, засобів збирання доказів та їх дослідження у «польових умовах»; допоміжних засобів (спеціального одягу, респіраторів, взуття, наметів для захисту речових доказів від негоди, захисних стрічок, пакетів), пересувних криміналістичних лабораторій тощо); (3) для забезпечення розслідування іншими засобами та матеріальними ресурсами (залучення спеціального транспорту, землерийної техніки, мобільних рефрижераторів для транспортування трупів і т.д.);

6) інформаційно-комунікаційні (пов'язані з необхідністю забезпечення ефективної відомчої та міжвідомчої комунікації в системі правоохоронних органів, аварійних служб, закладів охорони здоров'я, експертних установ, органів прокуратури та судів, органів місцевого самоврядування, міграційних служб, міжнародних організацій; необхідністю забезпечення постійної комунікації з населенням з використанням засобів масової інформації, соціальних мереж; необхідністю обробки великих обсягів даних про ідентифікованих померлих, загубле-

них дітей, розшукуваних осіб, невстановлених трупів, загублених, втрачених речей, майна, документів і т.д.);

Стандартизація розслідування воєнних злочинів. Після деокупації територій перед органами досудового розслідування відкрився величезний «фронт» численних місць події. Будемо відверті, для підготовки багатьох слідчих, прокурорів виділяється у кращому випадку кілька академічних годин для засвоєння питань правової кваліфікації діянь проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, питань криміналістичного забезпечення їх розслідування. Спеціальних методик розслідування воєнних злочинів фактично немає. Відтак, значна частина фахівців змушена навчатися діяти у нових «польових умовах», пристосовуватися до нових завдань.

Стандартизація розслідування воєнних злочинів допомагає уніфікувати процес підготовки персоналу, алгоритмізувати роботу на місці події, взаємодію між різними підрозділами, експертними установами, забезпечити якісне документування фактів, проведення процесуальних дій. При цьому важливо враховувати зарубіжний досвід, адже сьогодні у цій сфері існує багато напрацювань. Йдеться, наприклад, про Посібник для допомоги розслідуванню міжнародних злочинів (Nystedt et al., 2011); Порадник щодо розслідування воєнних злочинів проти людяності та злочину геноциду у Боснії та Герцеговині (Investigation Manual, 2013); Мінесотський протокол розслідування потенційно протиправної смерті (The Minnesota Protocol, 2017); Криміналістичний посібник для розслідування, вилучення та аналізу людських скелетних останків (Fondebrider, 2020); Борнмутський протокол про захист та розслідування фактів масових поховань (Klinkner & Smith, 2020) та ін.

Для структури більшості вказаних документів типовим є визначення правової основи розслідування злочинних порушень МГП, опис логістики, стратегічне планування розслідування, розбиття процесу на послідовні операційні етапи, алгоритм окремих слідчих дій, робота з певними групами доказів. Більшість таких стандартів та положень чітко сформульовані і цілком узгоджуються з нормами чинного кримінального процесуального законодавства. Однак потрібне не тільки ознайомлення з цими стандартами, але й їх узагальнення та систематизація, доведення до відома цільових аудиторій, проведення спеціалізованих тренінгів. Особливої актуальності це питання набуває в той час, коли до України прибувають іноземні місії для допомоги у збиранні доказів з Франції, Словаччини, триває співпраця Офісу Генерального прокурора з Головним прокурором МКС К. Ханом, ведеться робота в рамках спільної слідчої групи України, Литви та Польщі.

Ситуаційний підхід передбачає необхідність розробки окремих спеціалізованих методик розслідування кожного із підвидів воєнних злочинів. Такі окремі підвидові методики можна розрізняти за наступними критеріями:

1) *залежно від категорії осіб, щодо яких здійснено напад (удар):* методика розслідування воєнних злочинів, вчинених щодо цивільного населення; методика розслідування воєнних злочинів щодо військовополонених; методика розслідування воєнних злочинів, вчинених щодо іноземців; методика розслідування воєнних злочинів, вчинених щодо осіб, які задіяні у наданні гуманітарної допомоги, місії з підтримки миру відповідно до Статуту ООН, використовують відмітні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями і т.д.;

2) *залежно від об'єкта, на який безпосередньо вчинено напад (удар):* методика розслідування нанесення ударів на приватні домогосподарства; методика розслідування нанесення ударів на багатоквартирні будинки; методика розслідування нанесення ударів на об'єкти цивільної інфраструктури, об'єкти культурної спадщини, інженерні споруди, автошляхи, залізничні вузли, транспорту тощо;

3) *залежно від засобів, за допомогою яких вчинено напад (удар):* методика розслідування нанесення ударів ракетами; методика розслідування нанесення ударів з використанням

касетних, фосфорних боєприпасів; методика розслідування нанесення ударів з використанням отрути, отруйної зброї, задушливих газів, аналогічних речовин тощо;

4) *залежно від способу протиправних дій щодо особи (осіб)*: методика розслідування насильницьких воєнних злочинів (вбивства, катування, тілесні ушкодження, згвалтування і т.д.); методика розслідування майнових воєнних злочинів (умисне знищення, пошкодження майна, привласнення майна); методика розслідування примусового переміщення осіб (депортація, переміщення на територію держави-агресора); методика розслідування примушування громадян протилежної сторони до участі у воєнних діях проти їх власної держави; методика розслідування використання голоду як методу ведення війни, завдання винтових фізичних страждань через блокаду населених пунктів, перешкоджання доступу до базових потреб для виживання (вода, їжа, ліки тощо), до гуманітарних вантажів, до можливості евакуації тощо;

5) *залежно від територіальної ознаки*: методика розслідування воєнних злочинів на території, підконтрольній українській владі, де не було окупації; методика розслідування воєнних злочинів на території, підконтрольній українській владі, де була окупація (деокуповані території); воєнні злочини, вчинені на непідконтрольній українській владі території до моменту повернення такого ефективного контролю розслідуватися в повному обсязі не можуть, тому теоретично виокремлення такої підвидової методики можливе, однак її практичне значення досить обмежене;

б) *залежно від норм особливої частини ККУ України*: методика розслідування порушення законів та звичаїв війни; методика розслідування застосування зброї масового знищення; методика розслідування розроблення, виробництва, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення; методика розслідування екоциду; методика розслідування геноциду (зауважимо, що за Римським статутом МКС злочин геноциду розглядається відокремлено від воєнних злочинів (див. ст. 5,6)); методика розслідування незаконного використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала і т.д.

Перелік підвидових методик розслідування воєнних злочинів можна продовжувати. Доречно також враховувати, що існують відмінності у методиці розслідування воєнних злочинів під час воєнного стану та в методиці розслідування воєнних злочинів в ординарному порядку у мирний час.

Розслідування воєнних злочинів у цифрову епоху. Розслідування воєнних злочинів у XXI столітті має свої особливості, зумовлені стрімким розвитком технологій. *По-перше*, наявність у широкого кола користувачів смартфонів, планшетів та інших засобів, розвиток цифрових засобів масової інформації, соціальних мереж як каналу передачі інформації дозволяють транслювати події в он-лайн режимі, підтверджувати факти мультимедійними доказами, здійснювати відео та фотографічну фіксацію перебігу та наслідків події (обстріли, вибухи, пожежі, обвали будівель та споруд, травмування, руйнування, сліди, об'єкти в повітряному просторі тощо), швидко поширювати інформацію серед багатомільйонної аудиторії. В таких умовах важко щось приховати чи заперечувати, коли певні факти стали задокументовані, особливо коли йдеться про фіксацію кількома автономно діючими системами з різних позицій. Втім, справедливо зауважити, що існує й небезпека поширення через такі ж канали комунікації та засоби неправдивої інформації, що зобов'язує ретельно перевіряти дані та їх джерела.

По-друге, розвиток новітніх технологій та мережі моніторингу дозволяє дистанційно стежити за об'єктами, встановлювати їх геолокацію, вивчати структуру, ознаки об'єктів, прогнозувати (цифрові записи камер спостереження, супутникові картографічні фотознімки, дані GPS-приймачів тощо). В умовах зростання кількості цифрових даних у XXI столітті з'являються новітні галузі діяльності – кримінальна аналітика, кіберрозвідка (OSINT), що спеціалізуються на збиранні, узагальненні, дослідженні значних масивів інформації про особу, подію чи загрозу та використанні таких даних у протидії злочинності з розвідуваль-

ною метою або з метою використання таких відомостей як доказу під час проведення розслідувань (Kozytska, 2022: 92).

По-третьє, завдяки цифровізації криміналістичної, судово-експертної діяльності, застосування дронів, 3D сканерів, мобільних лабораторій ДНК, спеціалізованого програмного забезпечення та лабораторних інноваційних засобів стає можливим отримання унікальних доказів, досягнення високої точності та швидкості обробки даних, моделювання ситуацій, мінімізації похибок, усунення суб'єктивізму під час формування доказової бази кримінального провадження.

По-четверте, змінюється модель всього кримінального провадження. Під впливом новітніх трендів відбувається трансформація всього кримінального правосуддя, перехід від паперового до електронного провадження, і хоча в цій царині ще багато необхідно зробити, але вже сьогодні стали можливими дистанційні процесуальні дії, визнаються допустимими цифрові докази, планується перехід на електронний документообіг між органами досудового розслідування, прокуратури та суду, віртуальний діалог між суб'єктами процесуальної діяльності.

Відомо, ще під час Нюрнберзького процесу в суді як джерела доказів були презентовані численні фотографії та години відеоматеріалів військових журналістів. Через майже п'ятдесят років з'явилося наступне покоління міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, пов'язаних з збройними конфліктами на Балканах (1993 р.) та в Руанді (1994 р.). Цифрові технології продовжили свій розвиток, що дозволило проводити більш точні та чіткі антропологічні дослідження, ДНК-експертизи, застосовувати засоби дистанційного збору розвідувальної інформації, перехоплення радіострансляцій. Роздільна здатність цифрових супутникових фотографій стала суттєво кращою, що дозволило, наприклад, визначити місце знаходження сил і засобів, виявити «братські могили», порівнювати місця до та після бойових дій. В такий спосіб прокурорам вдалося довести воєнні злочини у Сребрениці (Freeman, 2018: 286).

Велика кількість даних вимагають великої аналітичної роботи, що у XXI столітті вийшла на якісно новий рівень. Двадцять років тому участь аналітика у розслідуванні злочинів була рідкісним явищем, але з кожним роком інформаційно-технологічного прогресу перед органами досудового розслідування постає ще один виклик – необхідність обробки великих масивів значущої інформації. З початку 90-их років XX століття обсяги цифрової інформації настільки зросли, що в 2020 році ООН за участю понад 150 експертів підготувала спеціальний практичний посібник «Протокол Берклі щодо ефективного використання даних з відкритих джерел цифрової інформації при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, права людини та МГП» (Berkeley Protocol, 2020). У цьому документі викладено мінімальні стандарти виявлення, збирання, зберігання, перевірки та аналізу контенту загальнодоступної інформації (соціальних мереж, супутникових знімків тощо). Отримана в такий спосіб інформація може допомогти криміналістичному версіюванню, плануванню розслідування воєнних злочинів, забезпечити процесуальну економію ресурсів.

За даними закордонних досліджень, консультації та співпраця аналітиків з правоохоронними органами та службами поліції Великобританії, Нідерландів, Скандинавії, Австралії, США та Канади стали невід'ємною частиною їх діяльності. На стратегічному рівні аналітики прогнозують тенденції та дають поради щодо діяльності організацій, а на тактичному, оперативному рівні – готують аналітичні звіти, які допомагають слідству та оцінці зібраного матеріалу.

Під час розслідування воєнних злочинів у міжнародній практиці вважається доцільним залучення *аналітиків-криміналістів* (допомагають ідентифікувати окремих осіб або групи осіб, виявляти джерела доказів, надавати допомогу слідчим), *військових аналітиків* (аналізують питання військової доктрини, військового контексту збройного конфлікту на певній території, визначають залучені сили, бойовий порядок, ланцюг командування і т.д.), *дослідників-науковців* (дають оцінку історико-політичним процесам, режимам, здійсненню влади) та *аналітиків-*

демографів (допомагають визначити ознаку, яка ознака (раса, етнічна приналежність, релігія, національність) і чому стала ключовою для вчиненого геноциду чи інших злочинів проти миру, людяності) (Investigation Manual, 2013: 266–267).

В Україні участь таких аналітиків у кримінальному процесі є достатньо обмеженою. Разом з тим маємо приклади проведення якісних аналітичних досліджень відкритих даних журналістами (наприклад, команда дослідників Bellingcat) або створення бази епізодів воєнних злочинів правозахисними організаціями (наприклад, Українська гелсінська спілка з прав людини). Цифровізації процесу доказування сприяє створення спеціалізованих сайтів, де пропонується проста схема завантаження інформації та графічних доказів воєнних злочинів (<https://dokaz.gov.ua/>; <https://warcrimes.gov.ua/>). Це, безумовно, корисна інновація, адже вона допомагає органам досудового розслідування концентрувати зусилля на перевірці встановлених даних та верифікації джерел. Щоправда залишається відкритим питання узгодженого співіснування цих різних банків даних, щоб у підсумку не доводилось двічі перевіряти одну і ту ж інформацію, з одного боку, і не оминати увагою жодне повідомлення – з іншого.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для низки висновків:

1. Концепт «воєнні злочини» широко використовується у МГП, натомість в українському законодавстві діяння, які в сенсі правників-міжнародників охоплюються його змістом, розділені по різних статтях особливої частини КК України. Додатково на цьому ґрунті виникають дискусії щодо співвідношення понять «військові злочини» та «воєнні злочини». Варто піти шляхом, який передбачає узгодження національних підходів з підходами, прийнятими міжнародною спільнотою (Римський статут МКС, Женевські конвенції і т.д.), та впровадити у «нормативну матерію» кримінального права та процесу універсальне міжнародно-правове поняття «воєнних злочинів».

2. Розслідування воєнних злочинів вимагає від органів досудового розслідування, прокуратури, суду, експертних установ та інших фахівців високого рівня мобілізації, концентрації зусиль та ресурсів, адже доводиться діяти без права на помилку в складних умовах геополітичних, правових, безпекових, тактичних, логістичних, інформаційно-комунікаційних викликів.

3. Великою мірою успіх реалізації завдань документування воєнних злочинів залежить від стандартизації процесу розслідування, алгоритмізації проведення процесуальних дій, якісної взаємодії між підрозділами, врахування зарубіжного досвіду розслідування злочинних порушень МГП. Важливим є розроблення спеціалізованих підвидових методик, які можна розрізняти, наприклад, залежно від категорії осіб, щодо яких здійснено напад (удар); залежно від об'єкта, на який безпосередньо вчинено напад (удар); залежно від засобів, за допомогою яких вчинено напад (удар); залежно від способу вчинення протиправних дій щодо особи (осіб); залежно від територіальної ознаки; залежно від норм особливої частини КК України і т.д.

4. Розслідування воєнних злочинів у цифрову епоху має особливості, що зумовлені (1) широкими можливостями користувачів смартфонів, інших засобів з функціями фото та відеофіксації документувати воєнні злочини, транслювати події он-лайн, поширювати без кордонів інформацію через мережу Інтернет, соціальні мережі, засоби масової інформації, блоги, влоги і т.д., охоплюючи в такий спосіб мільйонні аудиторії користувачів; (2) широкими можливостями моніторингу, стеження за різними об'єктами, встановлення їх геолокації і т.д., обробки великих даних за допомогою засобів кримінального аналізу, кіберрозвідки; (3) цифровізацією криміналістичної, судово-експертної діяльності, що значно підвищує якість, точність та швидкість збирання доказів; (4) поступовою трансформацією моделі кримінального провадження від паперової до електронної, що вже на етапі перехідної паперово-електронної моделі суттєво впливає на процес доказування.

Зважаючи на обмаль наукових та методичних напрацювань, які стосуються проблематики розслідування воєнних злочинів, з одного боку, та актуальні потреби практики, з іншого,

у близькій темпоральній перспективі слід очікувати значне поживлення інтересу та закономірну тенденцію поглибленої розробки окреслених вище питань.

References:

1. Batiuk, O.V., & Dmytriv, S.O. (2021). Do pytannia orhanizatsii rozsliduvannia viiskovykh zlochyniv [On The Issue Of Organization Of Military Crimes Investigation]. *Sotsialno-pravovi studii*, 3 (13), 77–87 [in Ukrainian].
2. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. (2020). United Nations. Retrieved from <https://humanrights.berkeley.edu/programs-projects/tech-human-rights-program/berkeley-protocol-digital-open-source-investigations>
3. Cherviakova, O.V. (2020). Vidpovidal'nist' za voyenni zlochyny: mekhanizmy ta protsesy vidnovlennya suverenitetu ta bezpeky Ukrainy [Responsibility for War Crimes: Mechanisms and Processes of Recovery of Ukraines Sovereignty and Security]. *Forum Prava*, 61(2). 150–162. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835> [in Ukrainian].
4. Investigation Manual for War Crimes, Crimes Against Humanity and Genocide in Bosnia and Herzegovina. (2013). OSCE. Retrieved from <https://www.osce.org/bih/281491>
5. Fondebrider, L. (2020). Forensic Guide to the Investigation, Recovery And Analysis of Human Skeletal Remains. Argentine Forensic Anthropology Team (EAAF). Retrieved from <https://eaaf.org/wp-content/uploads/2020/11/EAAF-Forensic-Guide-for-the-investigation-recovery-and-analysis-of-human-skeletal-remains.pdf>
6. Freeman, L. (2018). Digital Evidence and War Crimes Prosecutions: The Impact of Digital Technologies on International Criminal Investigations and Trials. *Fordham International Law Journal*, 41 (2), 284–336.
7. Klinkner, M., & Smith, E. (2020). The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. Arts and Humanities Research Council. Retrieved from <https://www.bournemouth.ac.uk/research/projects/mass-grave-protection-truth-justice>
8. Kolotukha, I.O. (2010). Kryminalna vidpovidalnist fizychnykh osib za porushennia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Criminal Responsibility of Individuals for Violations of International Humanitarian Law]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Thesis of dissertation PhD in Law], Odesa [in Ukrainian].
9. Kozytska, O. (2022). Zagalna charakterystyka kibernetozvidki na osnovi vidkrytykh dzhерел як методу отримання криміналістично значущої інформації [General Characteristics Of Open-Source Cyberintelligence As A Method Of Obtaining Forensically Relevant Information]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 3, 91–98. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-3-10> [in Ukrainian].
10. Madzigon, N. (2018). Osoblyvosti implementatsii norm mizhnarodnoho prava shchodo mizhnarodnykh zlochyniv [The peculiarities of the implementation of international law rules on international crimes]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 3(24), 197–200 [in Ukrainian].
11. Nystedt, M., Kleffner, J.K., & Nielsen, C.A. (2011). Handbook On Assisting International Criminal Investigations. Folke Bernadotte Academy and Swedish National Defence College. Retrieved from <https://fba.se/contentassets/6f4962727ea34af5940fa8c448f3d30f/handbook-on-assisting-international-criminal-investigations.pdf>
12. Piddubna, M.V. (2016). Voienni zlochyny v kryminalnomu pravi Ukrainy [War Crimes In Criminal Law Of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 40 (2), 98–101 [in Ukrainian].
13. Piddubna, M.V. (2020). Implementatsiia norm mizhnarodnoho kryminalnoho prava pro voienni zlochyny Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Implementation of the Norms of International Criminal Law on War Crimes in the Criminal Code of Ukraine]: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk [Thesis of dissertation PhD in Law], Kyiv [in Ukrainian].

14. Repetskyi, V.M. & Lysyk, V.M. (2009). Poniattia ta oznaky voiennykh zlochyniv [Concept and signs of war crimes]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*, 1, 120–125 [in Ukrainian].
15. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death. (2017). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York/Geneva. Retrieved from <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>.